

DOI 10.31558/2307-2318.2018.3.4

УДК 332.12.656.2

Савченко М.В., д.е.н., професор кафедри міжнародних економічних відносин, Донецький національний університет ім. Василя Стуса

Шкуренко О.В., к.е.н., доцент кафедри бізнес-логістики та транспортних технологій, Державний університет інфраструктури та технологій, м. Київ

ДЕТЕРМІНАНТИ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

У статті розкрито сутність криз та кризових явищ в розвитку соціально-економічної системи, охарактеризовано її види, причини та наслідки. Застосовано методи індукції та дедукції (для дослідження категорій «криза», «економічна криза»); методи аналізу, синтезу та порівняльного аналізу (для оцінки трактувань змісту поняття «криза»); метод системного аналізу та узагальнення (для дослідження причин та наслідків економічної кризи) тощо. В статті визначено, що в сучасній науково-економічній літературі існує велика кількість суперечливих поглядів щодо визначення змісту поняття «криза». Обґрунтовані три основні наукові напрямки визначення поняття «криза», «економічна криза»: криза виконує руйнівну функцію, що призводить до загрози життєздатності системи; криза руйнує, що призводить до подальшого розвитку і переходу до іншого якісно нового стану існування; криза є порушенням рівноваги. Визначено, що виділяють два різновиди економічної кризи: фінансова криза; енергетична криза. Сформульовано етапи характерних проявів кризи в економіці України: етап морфогенезу національної соціально-економічної системи (НСЕС) (1991-1995 рр.); етап економічної біфуркаційності НСЕС (1996-2002 рр.); етап економічних флуктуацій в ендегенній моделі зростання НСЕС (2003-2008 рр.); етап економічного падіння (2009- донині). Подальші дослідження будуть спрямовані на розробку рекомендацій щодо формування механізму антикризового управління, спрямованого на уникнення та запобігання кризових фаз з метою мінімізації негативних наслідків.

Ключові слова: криза, морфогенез, економічна біфуркаційність, флуктуація.

Рис. 3, Табл. 1, Літ. 22

Савченко М.В., Шкуренко О.В.

ДЕТЕРМИНАНТЫ ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО КРИЗИСА В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

В статье раскрыта сущность кризисов и кризисных явлений в развитии социально-экономической системы, охарактеризованы ее виды, причины и последствия. Были использованы методы индукции и дедукции (для исследования категорий «кризис», «экономический кризис»); методы анализа, синтеза и сравнительного анализа (для оценки трактовок содержания понятия «кризис»); метод системного анализа и обобщения (для исследования причин и последствий экономического кризиса) и др. В статье определено, что в современной научно-экономической литературе существует большое количество противоречивых взглядов на определение содержания понятия «кризис». Обоснованы три основные научные направления определения понятия «кризис», «экономический кризис»: кризис, выполняет разрушительную функцию, что приводит к угрозе жизнеспособности системы; кризис разрушает, что приводит к дальнейшему развитию и переходу к другому качественно новому состоянию существования; кризис является нарушением равновесия. Определено, что выделяют две разновидности экономического кризиса: финансовый кризис; энергетический

кризис. Сформулированы этапы характерных проявлений кризиса в экономике Украины: этап морфогенеза национальной социально-экономической системы (НСЕС) (1991-1995 гг.); этап экономической бифуркационности НСЕС (1996-2002 гг.); этап экономических флуктуаций в эндогенной модели роста НСЕС (2003-2008 гг.); этап экономического падения (2009-по настоящее время). Дальнейшие исследования будут направлены на разработку рекомендаций по формированию механизма антикризисного управления, направленного на избежание и предотвращение кризисных фаз с целью минимизации негативных последствий.

Ключевые слова: кризис, морфогенез, экономическая бифуркационность, флуктуация.

Savchenko M.V., Shkurenko O.V.

DETERMINANTS OF THE FINANCIAL AND ECONOMIC CRISIS IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION

The article reveals essence of crises and crisis phenomena in the development of the socio-economic system, describes its types, causes, consequences and deep interconnection. Methods of induction and deduction have been applied (for studying the categories «crisis», «economic crisis»); methods of analysis, synthesis and comparative analysis (to assess the interpretation of the content of the concept of «crisis»); the method of system analysis and generalization (for studying the causes and consequences of the economic crisis), etc. The article states that in modern scientific and economic literature there is a large number of contradictory views on the definition of the meaning of the concept of «crisis». Three basic scientific directions of the definition of «crisis», «economic crisis» are substantiated: the crisis performs a destructive function, which leads to a threat to the viability of the system; the crisis destroys, which leads to further development and transition to another qualitatively new state of existence; the crisis is a disturbance of equilibrium. It is determined that distinguish two varieties of the economic crisis: the financial crisis; energy crisis. The stages of characteristic manifestations of the crisis in the Ukrainian economy are formulated: the stage of the morphogenesis of the national socio-economic system (1991-1995); Stage of economic bifurcation of the NSES (1996-2002); the stage of economic fluctuations in the endogenous model of growth of NSES (2003-2008); stage of economic decline (from 2009 till now). Further research will be aimed at developing recommendations for the creation of a mechanism for crisis management, aimed at avoiding and preventing crisis phases in order to minimize negative impacts.

Key words: crisis, morphogenesis, economic bifurcation, fluctuation.

Постановка проблеми. Перехід України до соціально-орієнтованої економіки зумовив певні зміни в системі економічних відносин, що спричинило появу нової ринкової системи, яка є достатньо інтегрованою до світової економічної спільноти. Результат впливу інтеграційних процесів на економіку держави у різних країнах обумовлений ступенем її спроможності сприйняти ці зміни, здатністю адаптуватись до них чи опиратись змінам. Саме тому всі економічні процеси, що мають місце у світовій економіці, проявляються на економіці України, хоча і дещо з запізненням. Однією з основних характерних ознак ринкової економіки є виникнення дисбалансів розвитку, які в умовах високого рівня динамізму трансформуються у передумови світових фінансово-економічних криз. В сучасних умовах трансформації від держави потрібна мобілізація всіх зусиль для створення умов виходу України із економічної кризи і формування ефективного інструментарію, що сприятиме зменшенню згубного впливу

наслідків глобальних кризових явищ та посиленню позитивних аспектів кризи, як стимулу для подальшого еволюційного розвитку національної економіки. Парадоксом розвитку світової економіки на даному етапі є відсутність позитивних зрушень при тривалому прояві кризових явищ, що на наш погляд, є прямим свідченням їх поглиблення. Все це актуалізувало дослідження кризових явищ, їх причин та шляхів подолання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемою світової фінансово-економічної кризи займаються багато дослідників. Серед них виділяються К. Кравчук, Ю. Уманців, М. Пузир, М. Фесенко, А. Гальчинський, В. Будкін, В. Геєць, С. Мочерний, Ю. Пахомов, А. Філіпенко, М. Чумаченко. В їхніх роботах висвітлюються такі питання, як сутність світових економічних криз у розрізі цивілізаційного розвитку світу, наслідки світових криз, для окремих економічних систем світу взагалі та України зокрема, розробка антикризових заходів, хоча і фрагментарного характеру. Щодо зарубіжних учених, то найбільшу увагу досліджуваним питанням приділяли Р. Хіт, та Р. Бірнінгем, Дж. Сорос, Ф. Аллен, В. Бігер, А. Веласко, О. Жан, П. Ізард, Дж. Кальво, П. Кругман, Л. Каватарі, Дж. Кауфман, Ж. Корсеті, П. Кругман, Н. Маріон, М. Монтес, А. Песенті, А. Сазерленд, Дж. Сорнетте, Дж. Сорос, Дж. Стігліц, Дж. Тобін, Р. Флуд, Є. Хансен, С. Хоффман та інші. В їх дослідженнях розкриті підходи щодо визначення сутності світових економічних криз у розрізі причин, що їх зумовлювали. Основна частина їх висновків ґрунтуються на основі того, що капітал не циркулює в світі, а перетікає з одної території на іншу, що і зумовлює кризові явища в наслідок недостачі грошової маси в середині окремо взятої країни.

Виділення невирішеної проблеми. Не дивлячись на значний доробок вітчизняних та зарубіжних вчених-економістів, доводиться констатувати, що теоретико-методологічні напрацювання щодо світових фінансово-економічних криз в умовах глобалізації знаходяться лише на початковій стадії теоретичного осмислення. Це означає, що теорія кризових процесів може відіграти вирішальну роль у виявленні закономірності впливу світових економічних криз на становлення економіки України. Отже, усвідомлення недостатньої теоретичної та практичної розробки проблеми, вирішення якої відповідало б потребам сучасного суспільства, може бути розглянуто як обґрунтування необхідності наукового дослідження.

Метою дослідження є дослідження та аналіз передумов виникнення економічних криз, механізму порушення макроекономічної рівноваги, їх впливу на економіку країн та визначення детермінантів, які вплинули на хід кризового розбалансування в Україні.

Виклад основного матеріалу. Теорія криз, включаючи визначення сутності поняття «криза», з'ясування причин їх виникнення, обґрунтування характерних загальних черт і особливостей, має давні історичні корні. Етимологічно термін «криза» має грецьке походження і дослівно переводиться як «перелом».

Не дивлячись на це, в процесі розвитку наукових досліджень, поняття «криза» придбало більш глибоке змістовне значення. Так, на сьогоднішній день існує велика кількість суджень різних вчених з приводу визначення поняття «криза». З метою систематизації і структурування необхідно провести поглиблений теоретичний аналіз досліджуваного поняття (табл. 1).

Таблиця 1
Систематизація підходів до визначення сутності «криза»

Концепція	Автори	Сутність кризи
1	2	3
Криза як ситуація небезпеки або загрози		
Ситуація (подія) небезпеки	Ю. Розенталь, Б. Пиджженбург	«ситуація, що визначена високою небезпекою, станом невпевненості, почуттям невідкладності» [1]
	Л. Баргон	«широкомасштабна, попередбачена подія, яка веде до потенційно негативних результатів» [2]
	К. Херман	«де несподівана і непередбачувана ситуація, яка загрожує пріоритетним цілям при обмеженому часі для прийняття рішень» [3]
	В.Н. Крутько	«де раптовість, високий рівень загрози життєво важливим інтересам і гостра нестача часу для прийняття відповідних заходів» [4]
Ситуативна характеристика функціонування	Єлфанов А.О., Козьменко С.М.	«ситуативна характеристика функціонування будь-якого суб'єкта, є наслідком невизначеності в його зовнішньому і внутрішньому середовищах» [5]
Загроза життєдіяльності системи	В.А. Василенко, К.В. Балдін, Е. Корогков, В.З. Зверев, А.В. Рукосуєв	«де крайнє загострення прогнаних у соціально-економічній системі (організації), що загрожує її життєстійкості в навколишньому середовищі» [6]
Загроза втрати контролю	П.С. Грін	«втрата контролю над ситуацією» [7]
Криза як перехід системи в новий стан		
Переламний етап функціонування системи	О.Д. Чернявський	«де переламний етап функціонування будь-якої системи, коли вона піддається впливу або зсередини, що вимагає від неї якісно нового реагування» [8]
	С.М. Іванюга	«де складне загострене стан, різкий перелом або занепад» [9]
	С.А. Бурий і Д.С. Мацеха	«де перелом, будь-яка якісна зміна процесу, перехід від існуючого стану до іншого, який істотно відрізняється за основними параметрами» [10]
Зміна системи	Тлумачний словник	«різка зміна звичайного порядку речей, злам, загострення становища» [11]
Зростання кількості взаємопов'язаних кризових явищ	А.М. Штангрет, А.І. Копилко	«де зростання кількості взаємопов'язаних кризових явищ, які призводять до незначного погіршення окремих показників діяльності системи, але не викликають руйнування системи самозбереження» [12]

Продовження таблиці 1

1	2	3
Криза як порушення рівноваги системи		
3		
Відхилення від рівноваги	А.М. Єсаков Л.А. Лігоненко	«...будь-яке відхилення від стану рівноваги, будь-яке збурення зовнішнього і внутрішнього середовища» [13] «кризовий стан системи є значним і тривалим порушенням рівноваги, і проявом нездатності системи використовувати механізми внутрішньої саморегуляції» [14]
Порушення рівноваги	Економічний словник	«порушення рівноваги між попитом і пропозицією на товари і послуги. Проявляється різким передомом кон'юнктури, моментально викликає спад виробництва, зростання безробіття, збільшення кількості банкрутств, а також тенденцію до поглиблення кризи» [15]
Криза як зміна системи до оптимізації або знищення		
4		
Зміна параметрів системи	В.Г. Сибіряков, А.О. Сліфанов, С.М. Козьменко	«будь-яка зміна параметрів системи, як позитивна, так і негативна, яка призводить до протилежної зміни інших параметрів системи» [16]
Об'єктивний процес	І.В. Дацюк О.И. Галушко	«об'єктивний процес, який призводить до оптимізації системи або до її знищення в разі неможливості адаптуватися до нових умов і розвиватися, адже це відношення ґрунтується на діалектичній єдності основних тенденцій в існуванні системи – стійке функціонування і розвиток, які поступово змінюють один одного» [17] «об'єктивний процес, що призводить до оптимізації системи або до її знищення в разі неможливості адаптуватися до нових умов і розвиватися» [18]

Джерело: складено авторами на основі [1-18]

1. визначення кризи **як переходу системи в новий стан**, який забезпечується переломним етапом функціонування будь-якої системи, коли вона піддається впливу, що вимагає від неї якісно нового реагування на можливе зростання кількості взаємопов'язаних кризових явищ, які приводять до незначного погіршення окремих показників діяльності системи, але не викликають руйнування системи самозбереження.

2. визначення кризи **як порушення рівноваги системи**, що виявляються в нездатності системи використовувати механізми внутрішньої саморегуляції.

3. визначення кризи **як зміни системи до оптимізації або знищенню**, в разі неможливості адаптуватися до нових умов та розвиватися. Адже це відношення ґрунтується на діалектичній єдності основних тенденцій в існуванні системи - стійке функціонування й розвиток, поступово змінюють одне одного.

Таким чином, розгляд та аналіз теоретичних аспектів показали, що існує три основні наукові напрямки визначення поняття «криза», «економічна криза»:

1) криза виконує руйнівну функцію, що призводить до загрози життєздатності системи;

2) криза руйнує, що призводить до подальшого розвитку і переходу до іншого якісно нового стану існування;

3) криза є порушенням рівноваги.

Проведемо класифікацію різноманітних можливих кризових станів соціально-економічної системи шляхом розподілу й угруповання за характерними ідентифікаційними ознаками, що дозволить узагальнити інструментарій їх аналізу, прогнозування й визначення перспективних антикризових заходів. Тобто необхідність в детальній класифікації криз пов'язана з диверсифікацією засобів і засобів управління ними.

Розрізняють наступні види криз за відповідними ознаками їх класифікації (рис. 1). Більш детально проаналізуємо сутність економічної і фінансової криз. В даний час в наукових роботах як вітчизняних, так і зарубіжних вчених-економістів відсутнє чітке розуміння і відмінність в термінах «економічна криза», «фінансова криза».

Сутність економічної кризи проявляється в перевиробництві товарів стосовно платоспроможного сукупного попиту, в порушенні процесу умов відтворення суспільного капіталу, в масових банкрутствах фірм, зростанні безробіття та інших соціально-економічних потрясіннях.

Виникнення і розвиток фінансових криз зумовлено великою кількістю чинників. Іноді визначити причини кризи досить складно. Економічні кризи досить динамічні. Їх причини, структура і конкретні прояви різні, але є деякі загальні закономірності, які дозволяють систематизувати досвід минулих століть і класифікувати економічні кризи та їх причини.

Райзберг Б.А. у сучасному економічному словнику розглядає економічну кризу як різке погіршення економічного стану країни, що виявляється в значному спаді виробництва, порушенні сформованих виробничих зв'язків, банкрутстві підприємств, зростанні безробіття і в підсумку – в зниженні життєвого рівня, добробуту населення [19].

Слід звернути увагу на те, що економічна криза виникає в результаті різкого і значного падіння обсягу національного виробництва, яке супроводжується порушенням балансу сукупного попиту і сукупної пропозиції. Виділяють два різновиди економічної кризи:

Рис. 1. Класифікація світових криз

Джерело: складено авторами

фінансова криза проявляється в тому, що зростання фіктивного капіталу випереджає зростання реального;

енергетична криза проявляється у обмеженні ресурсів, підвищенні цін на енергетичні ресурси, проблемах видобутку і розробці нових родовищ корисних копалин.

Наслідки економічної кризи проявляються у зниженні реального валового національного продукту, масовому банкрутстві підприємств, підвищенні рівня безробіття, інфляції та зниженні життєвого рівня населення.

Досить суперечливою є якісна характеристика непередбачуваності кризи, оскільки кризовому процесу передують ряд негативних факторів і дій; ни одна світова криза не була передбачуваною. Тільки при врахуванні трансформаційних рушійних сил з оцінкою сукупності ризиків, кризи можливо уникнути.

Таким чином, узагальнивши існуючі поняття, можна визначити кризу як об'єктивний процес якісних і кількісних змін, який обумовлено впливом зовнішніх або внутрішніх детермінант, що призводить до відхилення від рівноважного стану.

При цьому под рівновагою системи розуміється такий стан, за якого система має позитивну динаміку функціонування, або не виходить за діапазон встановлених меж, причому стабільність хоча і зауважимо, що в даному випадку крайньою точкою рівноважної зони є мінімально допустиме значення основних показників функціонування і розвитку системи.

Для аналізу і розроблення напрямів подолання економічної кризи в сучасних умовах необхідно вивчити причини виникнення та розвитку кризи.

За часів незалежності економіка України тривалий час перебувала в стані кризи (рис. 2), етапи характерних проявів яких наведено на рис. 3.

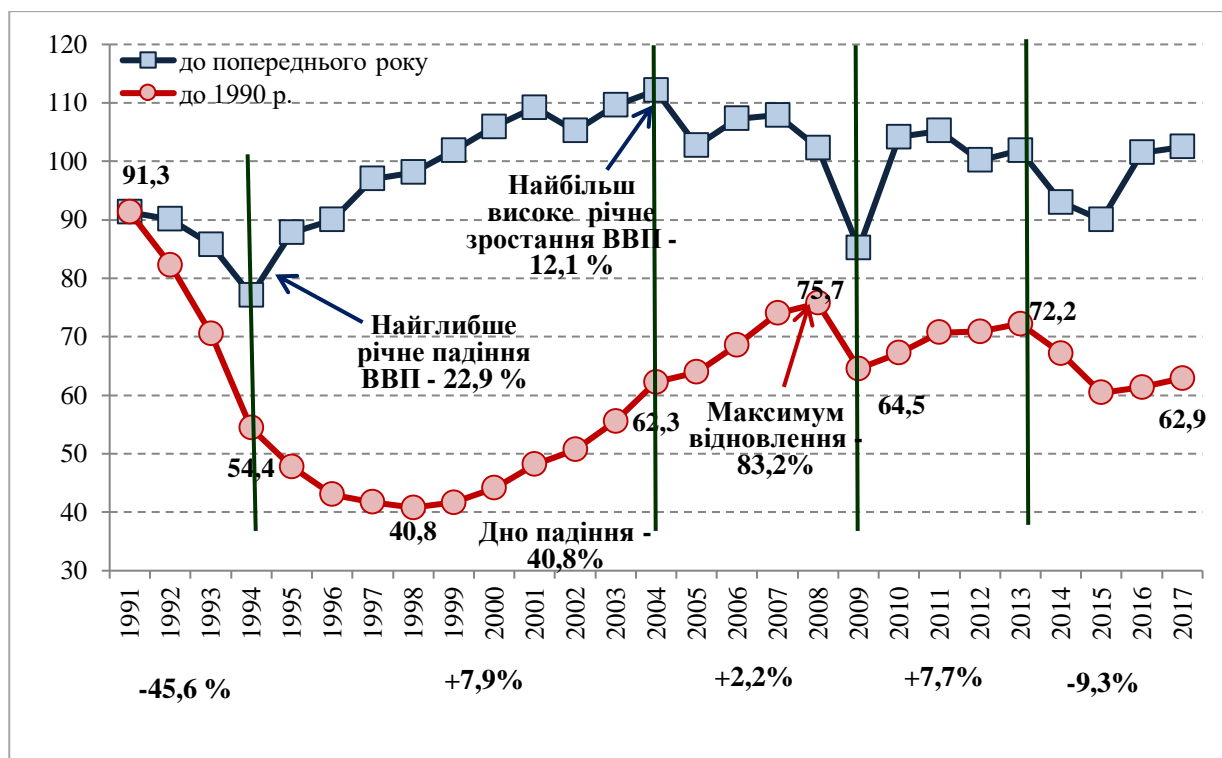

Рис. 2. Динаміка ВВП України, 1991-2017 рр., %

Джерело: складено авторами на основі [20]

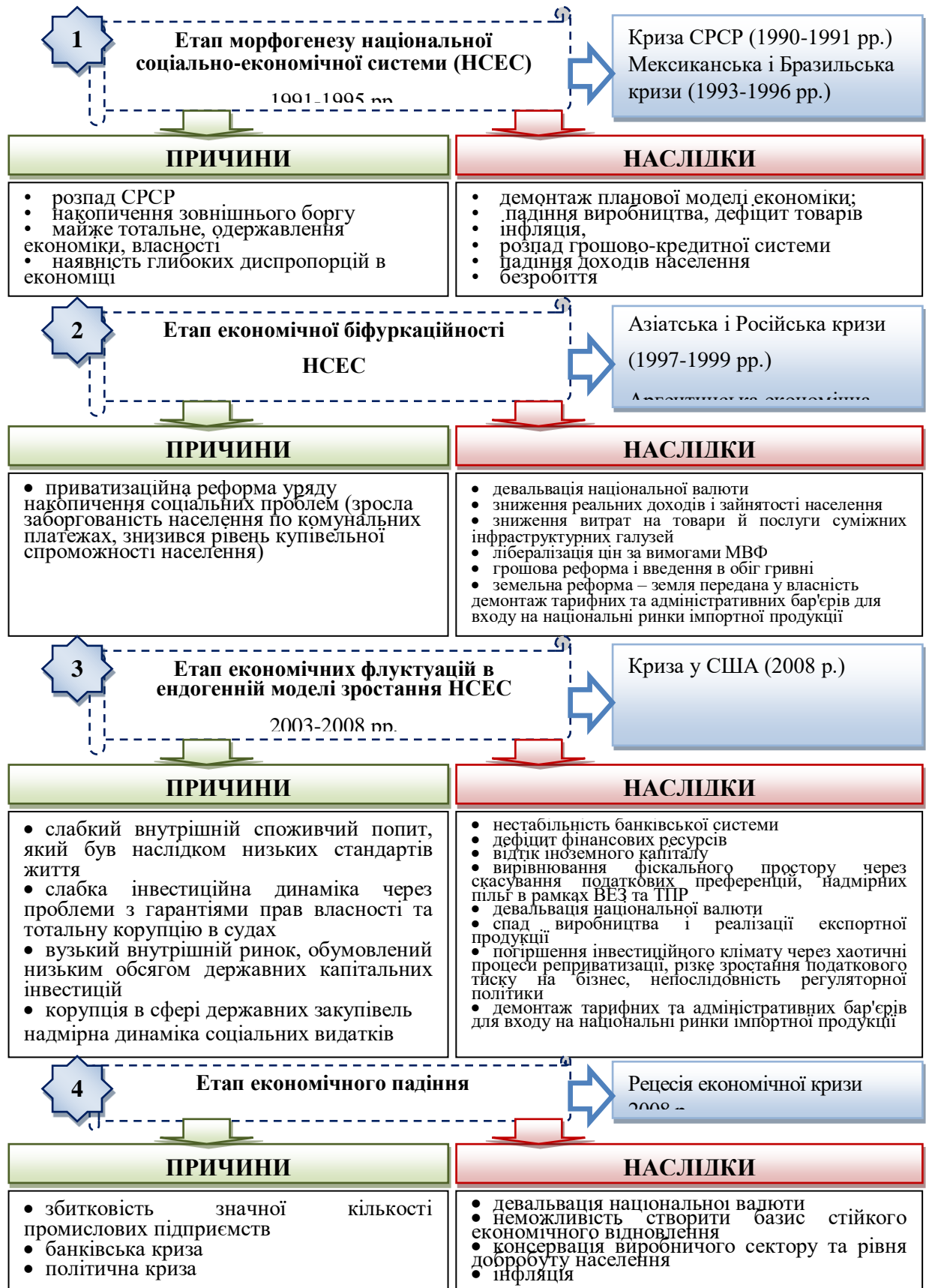

Рис. 3. Кризові прояви в економіці України
Джерело: складено авторами на основі [21, 22]

Можна виділити наступні етапи характерних проявів кризи в економіці України:

1-й етап – етап морфогенезу національної соціально-економічної системи (НСЕС) (1991-1995 рр.);

2-й етап – етап економічної біфуркаційності НСЕС (1996-2002 рр.);

3-й етап – етап економічних флуктуацій в ендогенній моделі зростання НСЕС (2003-2008 рр.);

4-й етап – етап економічного падіння (2009 – донині).

Характерними рисами прояву кризи протягом вищезазначених етапів є девальвація гривні, інфляція, кон'юнктурні зміни на ринку. На макроекономічні показники України негативно вплинула глобальна фінансово-економічна криза 2008 р., що спричинило нестабільність банківської системи, дефіцит фінансових ресурсів, відтік іноземного капіталу, зупинку іпотечного ринку, девальвацію гривні, спад виробництва і реалізації експортної продукції.

Таким чином, можна сказати, що розуміння сутності, класифікації і причин виникнення криз допоможе уникнути їх негативних наслідків. На думку авторів, головним для розуміння наслідків економічних криз з точки зору переваг і недоліків є визнання того факту, що наслідки будь-якої кризи можуть бути не тільки негативні, але й можуть спонукати її до позитивних змін.

Отже, кризи як невід'ємні частини економічного розвитку суспільства еволюціонують та змінюють свої масштаби паралельно з розвитком світової економіки. Недопущення масштабних потрясінь та швидке подолання негативного впливу глобальних фінансово-економічних криз у разі їхнього виникнення набуває особливого значення для сучасної світової економіки.

Проведений аналіз кризових явищ в соціально-економічній сфері дозволив виділити класифікаційні критерії: масштаби прояву, проблематика, причина виникнення, циклічність розвитку, структура відносин у соціально-економічній системі, масштаби охоплення. При аналізі конкретної кризи необхідно її характеризувати за декількома ознаками, що доводить необхідність використання в даному випадку комплексу запропонованих класифікацій. Лише такий підхід може допомогти остаточно встановити причини та сутність кризи, що в свою чергу є необхідним для вироблення належних антикризових дій. Відтак країнам, з метою забезпечення власної економічної стабільності, як запоруки подальшого соціально-економічного розвитку, доцільно приділяти достатньо уваги прогнозуванню можливих загроз, діагностиці криз і кризових явищ та застосуванню системи раннього попереджування та реагування.

Фінансово-економічні кризи в умовах високого ступеня глобалізації стали викликом для цілого світу, тому необхідна координація дій і вироблення гнучкого міжнародного механізму регулювання процесів, що відбуваються на світовому ринку, що і стане напрямком подальших наукових досліджень авторів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Rosenthal, U. and B. (1991) 'Simulation – oriented scenarios', U. Rosenthal and B. Pijnenburg (edc), Crisis Management and Decision Making: Simulation Oriented Scenarios. Dordrecht . Kluwer, P. 3.
2. Barton, L. (1993) Crisis in organizations: Managing and Communicating in the Heat of Chaos. Cincinnati , Ohio: South-Western. – P. 2.
3. Forgue, B. Nouvelles approches de la gestion des crises / B. Forgue // Rev francaise de gestion. Paris. 1996. № 108. – P. 72-73.

4. Дацюк, І. В. Сутнісна характеристика кризи підприємств./ І. В. Дацюк //Технологія і техніка друкарства. – 2010. – № 2(28). – С. 165-170.
5. Василенко, В.О. Антикризове управління підприємством: навч. посібник. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 507 с. – С. 12.
6. Балдин, К.В. Антикризисное управление: макро- и микроуровень: учеб. пособие / К.В. Балдин, В.С. Зверев, А.В. Рукосуев. – 2-е изд.– М.: Издательско-торговая корпорация «Дашко и Ко», 2007. – 280 с. – С. 19.
7. Вишневська, О.В. Механізми анти кризового управління підприємством / О.В. Вишневська // Менеджмент в Росії і за кордоном. - 2007. - № 3. - С. 105 - 113.
8. Чернявський, А.Д. Антикризове управління підприємством: навч. посібник / А.Д. Чернявський. – К.: МАУП, 2006. – 256 с. – С.4
9. Іванюта, С.М. Антикризове управління: навч. посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 288 с. – С. 283.
10. Бурий, С.А. Антикризове управління та управлінські рішення – проблеми підприємств малого бізнесу: монографія / С.А. Бурий, Д.С. Мацева. – Хмельницький: ТОВ «Тріада-М», 2006. – 93 с. – С. 19.
11. Тлумачний словник. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lcoip.ulif.org.ua/dictua>.
12. Штангрет, А.М. Антикризове управління підприємством: навч. посіб. А.М. Штангрет, О.І. Копилюк.– К.: Знання, 2007. – 335 с. – С. 52.
13. Есакова, А.М. Место антикризисного управления в общей стратегии фирмы. Проблемы и опыт антикризисного управления / А.М. Есакова // Сборник материалов всероссийской научно-практической конференции. – Пенза , 2001. – С. 37-40.
14. Лігоненко, Л.О. Антикризове управління підприємством: теоретико-методологічні засади та практичний інструментарій: монографія / Л.О. Лігоненко. – К.: Наукова думка, 2000. – 390 с.
15. Экономический словарь / [Электронный ресурс]. – Режим доступа http://vsleslova.com.ua/word/Экономические_кризисы-124634
16. Дацюк, І. В. Сутнісна характеристика кризи підприємств./ І. В. Дацюк //Технологія і техніка друкарства. – 2010. – № 2(28). – С. 165-170.
17. Там же
18. Галушко, О.І. Проблемы эффективного функционирования предприятий в современных условиях: материалы Всеукраинской научно-практич. конференции / О.І. Галушко. – Севастополь: СевНТУ. – 2003. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://sevntu.com.ua/cgi-bin/irbis64r_72/cgiirbis_64.exe.
19. Райзберг Б. А., Лозівський Л. Ш., Стародубцева Е. Б. Современный экономический словарь. 5-е изд., Перераб. і доп. - М.: ИНФРА-му, 2007/
20. ВВП Украины по годам (1991-2017). – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://worldtable.info/yekonomika/tablica-vvp-ukrainy-po-godam-1991-2016.html>.
21. Подлесна В.Г. / Особливості сучасної соціально-економічної кризи в Україні та основні орієнтири її подолання / В.Г. Подлесна // Науковий журнал «Економіка України». – 2015. – 6 (643). – С. 74-81.
22. Мельник Т.О. Економіка України в період незалежності: втрати, прорахунки і перспективи розвитку / Т.О. Мельник // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – № 8 (134). – С. 42-49.